

СУПЕРЕЧНОСТІ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СВІТУ: СОЦІАЛЬНІ ТА СУБ'ЄКТИВНІ ВИМІРИ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

У статті з'ясовуються матеріальні та соціально-структурні параметри динаміки суспільства постіндустріальної доби, вивчаються його основні соціальні суперечності, а також модифікації у суб'єктивній сфері.

Вступ

Чи зникає соціальне відчуження та чи виконує великі обіцянки у соціальному щасті, насолоді, незалежності та благополуччі теперішня реальність, чий зміст визначають нові інформаційні технології? Бо чим іншим є суспільна історія, як не історією розвитку продуктивних сил людини? А новітні технології, чи не створюють умови для вивільнення людини з-під природно-соціальної залежності для її культурної самореалізації у вільний час? Проте, програмні документи ООН щодо соціального розвитку людей, література з економічних, політологічних, соціологічних та соціально-філософських питань взагалі, свідчать про динаміку збільшення подальшого розриву між розвинутими країнами й бідними групами населення як в цілому у світі, так й усередині кожної окремої країни та загострення соціальних конфліктів. Тож актуалізується старе питання, чи живемо ми з технікою, чи через неї, які критерії суспільного розвитку, і чим викликаний асиметричний вплив сучасних суспільних перетворень (об'єктивними чи суб'єктивними причинами), який сенс переслідує новітня реальність і чи є він дійсним сенсом для людини.

Постановка завдання

Метою статті є з'ясування матеріальних та соціально-структурних параметрів динаміки суспільства означеного постіндустріальною технологічною раціональністю та виявлення його основних соціальних суперечностей. Так само представляється необхідним серед завдань дослідити модифікації у сфері трудових мотивацій, сенсів буття, соціально-психологічних настроїв масової свідомості під впливом новітньої реальності.

Аналіз досліджень і публікацій

Теорія постіндустріального розвитку найбільш сприйнята західним науковим співтовариством в якості соціально-філософської метатеорії при дослідженні сучасної соціальної дійсності. Її виникнення було пов'язане зі спробами осмислити радикальні зміни, що відбувалися в суспільстві в 60-70 роки ХХ ст. Спостерігалось, що внаслідок зростаючої ролі технологізації, індустріальний сектор поступово втрачав провідну роль в економіці, й основою продуктивних сил ставали наукоємні галузі, або «індустрія знання». Концептуальною основою в осягненні нової наукової парадигми стала книга Д. Белла «Прийдешнє постіндустріальне суспільство», в останній проводився аналіз змін в економіці і суспільному житті, з'ясовувалася їх роль в загальній картині соціального прогресу. Різні концепції

постіндустріального суспільства також розробляли З. Бжезінський [1], Дж. Гелбрейт, К. Кларк, Д. Мідоуз, У. Росту, К. Томінага та інші. Загально – вбачалася пряма кореляція між змінами техніки, з одного боку, і відповідним типом суспільства, його культурою і соціальними цінностями, з іншого боку. Погляд на суспільний розвиток з позицій технологічного детермінізму ідеологічно уособлював особливий тип мислення і світогляду, а саме – технократичний. Проте з початку 80-х років під впливом загроз екологічної кризи і підвищення технологічних ризиків технократизм поступився неотехнократичною парадигмою. В останній було намагання побудувати новий образ суспільства через збалансування взаємозалежних детермінант, як то техніки, соціальної структури, політики, духовних цінностей, суспільства, де б технологічні й інші ризики були б взяті під контроль (техноелітою), а саме суспільство керувалося надалі екологічною етикою і етикою самореалізації особистості. В цьому напрямку працюють такі дослідники як Й. Масуда, Дж. Нейсбіт, М. Кастельс, Дж. Грант, Ел. Тоффлер [2], В. Іноземцев [3] та інші. Одночасно з позитивною оцінкою теорії постіндустріального суспільства в 90-і і «нульові» роки поширюється і негативний погляд щодо неї, сповіщається не лише про деградацію й вичерпність її евристичного змісту, а й взагалі про обмеженість редуціоністського техніко-економічного підходу в розумінні історичних змін. Дійсно, техніко-технологічні й соціально-структурні зсуви на Заході відбулися, проте під сумнів можна поставити оптимістично-ідилічні прогнози щодо відповідних змін в соціально-політичній площині й передусім в культурно-духовній області. На цьому наголошують, зокрема російські вчені Д. Іванов, В. Ільїн, Ю. Семенов та інші. В статті я буду враховувати подвійну природу оцінок як до самої наукової парадигми, так і до тої реальності, що остання намагається відобразити.

Основна частина

Якщо розглядати проблему соціальної нерівності на світовому рівні, то за соціологічними даними, за останні тридцять років під впливом глобалізації кількість найменш розвинутих країн збільшилася з 25 до 49, кількість жителів Землі, що знаходяться в умовах абсолютної убогості, збільшилася за останні п'ять років з 1 млрд. до 1 млрд. 200 млн. людей (2002 р.) [1, с. 223]. Російський дослідник проблем сучасних технологічних і суспільних перетворень на Заході В. Іноземцев [3] безпосередньо пов'язує теперішнє загострення проблеми бідності зі становленням постіндустріального суспільства, зазначаючи, що його хода супроводжується

процесом формування “стійкого нижчого класу” – соціальної групи, яка виключена або знаходиться на периферії процесу сучасного наукоємкого виробництва як саме зворотної сторони „революції інтелектуалів”. У розвинутих країнах до лав такої групи відносять не менш третини населення. Сучасні форми організації виробництва означили наступну полярну конфігурацію соціальної структури постіндустріальних країн: клас інтелектуалів, власників й розпорядників знань і технологій (приблизно 20%), а інший полюс становить клас людей, який не має змоги зайняти гідного місця в структурі інформаційного господарства (сюди входять представники так званого середнього класу – групи кваліфікованих працівників і нижчих менеджерів, зайнятих в індустріальному секторі (50%) й власне робітничі соціальні групи, люди, зайняті кваліфікованою, напів-та некваліфікованою фізичною працею, представники відмираючих професій й інші групи, що стоять осторонь технологічних перетворень (30%). Представників нижчого класу, як вважають спеціалісти, передусім відрізняє зайнятість в масовому виробництві й нижчих галузях сфери послуг, невисокий рівень освіти, вузько-прагматичний характер мотиваційних настанов, постійне чи тимчасове перебування у складі безробітних.

Отже, специфікою сучасного соціального розшарування в суспільстві, де інформаційні технології є основою виробничих процесів, існує розподіл по принципу володіння і розпорядження інформаційними знаннями та технологіями. Можна прослідкувати їх асиметричний вплив на всі соціальні та психологічні характеристики людини.

Розповсюдження інформаційно-комунікативних технологій пов'язує у єдину мережу економічні, торгівельні й фінансові світові процеси, що сприяє їх одночасній координації та децентралізації рішень і завдань, про що зазначав західний соціолог М. Кастельс. Проте сучасна світова економіка визначається передусім роллю фінансових ринків: за допомогою швидкості комунікацій та за асиметричної соціальної побудови світу, стає наочним негативне явище росту частки спекулятивного капіталу, а його відрив від виробничої складової й потреба максималізації прибутків призводить до нестабільності світової економіки, руйнування національних економік, а отже, загрози збереження самої системи світового капіталізму, як зазначав Дж. Сорос.

Зміна структури зайнятості, що визначена процесом витиснення людини зі сфери безпосереднього матеріального виробництва, призводить до скорочення частки промисловості у ВВП й росту „інформаційного сектору” – що пропонує індивідуалізовані послуги та інформацію. Спеціалістами зауважується, що скорочення зайнятості в промисловості на Заході не означає відмову від власне індустріального виробництва, навпаки відмічається збільшення попиту на матеріальні блага. Це явище зумовлене технологічними змінами самого матеріального виробництва, а, по-друге, як пояснює російський спеціаліст реалій постіндустріального світу Г.

Широков, новий тип суспільства в розвинутих країнах (= постіндустріальний) міг відбуватися тільки на основі перетворення країн, що розвиваються, в індустріальні, бо в протилежному випадку зростаючий попит населення західних країн на матеріальні блага виявився б незадовільним [4, с. 238]. Такий перерозподіл праці засвідчує, як вважає дослідник, нерівноправність окремих груп і держав у світовому господарстві, збереженні двох його підсистем, але в модифікованому вигляді. Взагалі, цей процес спеціалісти схильні вважати новою деколонізацією світу.

Згідно Е. Тоффлеру, дешева праця при теперішній системі стає все більш дорогою, оскільки витрати на робочу силу стають все меншою частиною від сукупної вартості виробництва й в деяких галузях промисловості вони складають тільки 10% сукупної вартості виробництва [2, с. 488]. Отже, дешевої робочої сили стає недостатньо для забезпечення ринкової переваги країнам, що розвиваються. Ріст інтелектуального виробництва стимулює потребу в постійному навчанні й підвищенні кваліфікації робітників, так що здобуття освіти стає необхідною умовою суспільного поступу. Проте суспільство, що живе за принципом „мати”, перетворює знання на товар й за ринковими законами цей товар розподіляється в суспільстві нерівномірно. Тому реальною розвинутих країн у 90-х роках ХХ ст. постає підвищення платні за навчання у приватних освітніх установах й поглиблення диференціювання за рівнем добробуту осіб з дипломами коледжів і тих, хто мав лише середню освіту, або не закінчив школу [3].

Матеріальне виробництво з інтелектуальною складовою спрямоване на створення не стандартизованого, а індивідуалізованого продукту, а його творча складова сповіщає про необмежені можливості такого виробництва, й сам носій інтелектуальної вартості стає самодостатнім у своїй діяльності та незамінним. В мотиваційній системі така людина додержується не прагматичних цінностей, а таких, що спрямовані на власне самовдосконалення й самовираження, в тому числі, керується цінностями творчості, автономності, колегіальності в процесі вироблення рішень тощо. При цьому реалізація таких цінностей вже не підлягає нормуванню робочим часом, а виходить за його межі й таким чином відбувається стирання границь між вільним та робочим часом. Разом з тим, за умов самодостатності відчуженості економічних інтересів, вільний час й непрагматичні цінності поглинаються логікою товарно-виробничих процесів. Проте змінюється модус в прагненні до максималізації прибутків та споживання – тепер з'являється намагання відповідати потребі в індивідуалізації та символічності споживання. Тому надприбутки топ-менеджерів і директорів технологічних компаній пов'язані скоріше із символічною необхідністю підтримання власного соціального статусу та належної конкуренції, визначаються цінністю володіння статусними, престижними та розкішними предметами, ефектом власної спритності та витрачених зусиль. Будь-які істинні форми колективності при цьому приймають

відповідно приватні форми закритих корпоративних співтовариств, самодостатніх елітних угруповань, різного роду самостійних громад, таємних клубів тощо.

Не маючи під собою будь-якого матеріального субституту, символічна інтелектуальна вартість продукту позбавлена суспільної корисності і за ринкових умов та гіпершвидкостей потоку капіталів швидко знецінюється, стає продуктом одноразового вжитку, так само як і носій інтелектуальної вартості – його затребуваність на ринку праці не забезпечена сьогодні стабільністю. Перехід до нових дрібних форм бізнесу, який, як декларується, забезпечує реалізацію „нематеріалістичних” цінностей, обертається формою гнучкого найму або нестабільної самозайнятості. Як засвідчує наслідки „гнучкого” найму З. Бауман, „в наші дні робота стає для людини щоденною підготовкою до того, щоб опинитися зайвою» [5, с. 148]. Таке наймання є небезпечним, адже воно припускає тимчасовий характер вакансій й наймання на неповний робочий день, а також відбиває втрату сенсу дотримуватися трудової стратегії підвищення кваліфікації. У масовій свідомості стан трудової невизначеності викликає різного роду страхи й стреси у зв'язку із можливістю втрати праці, із загрозою безробіття, матеріальною і соціальною невлаштованістю, нерезалізацією особистісного пізнавального потенціалу, власної незатребуваності взагалі, з почуттям особистісного безсилля змінити ситуацію та відчуттям залежності своєї долі від зовнішніх сил, соціальною незахищеністю, розгубленістю та аномією.

Інтелектуальний зміст корисності як такої, його високоіндивідуалізована символічна цінність, що стає сьогодні реальним регулятором виробництва в асиметрично впорядкованому світі, отримує й ту специфіку, що його інтелектуальні носії виступають одночасно й як володарі засобів виробництва, й як їх виробники. Тому вони не тільки отримують незалежне й замкнене соціальне існування в результаті самозростаючої природи таких цінностей, але й відтворюють свою самодостатність на рівні суспільної організації. Це явище обертається не просто збільшенням соціального розриву, а розриву як безумовної ізоляції двох полярних соціальних класів. З цього випливають специфічні наслідки трансформації свідомості сучасної людини, позначені явищем об'єктивації суб'єктивного в якості носія суспільних змін. Передусім, явища суспільного простору дістають специфічно ідеального вираження й виступають „суспільною симуляцією” (Ж. Бодрійяр), реальністю з нульовими ставками, яка потенційно містить можливість усі виміри суспільного змодельовати, проте не в плані його виробництва, а лише відтворення. Тому симуляція отримує негативний модус – є суб'єктивованим затриманням того, що об'єктивно дістало завершення і „не може не бути кінцем... кінцем праці, виробництва, політичної економії, класичної ери знака” [6, с. 54]. Отже, суб'єктивований підхід, який викликаний технологічними змінами в сучасному виробництві, за старого політико-економічного розподілу

призводить до того, що, з одного боку, цикл виробництва і споживання замикається на її власниках, а участь інших полягає у наступному – перебувати у стані тимчасово безробітних, чи, взагалі, вони можуть бути відлученими від суспільної діяльності. Водночас, виходить так, що роль і місце праці, доля людей постає відбитком суб'єктивістських рішень та уявлень інтелектуальної еліти в цій площині, тобто, як виробники вони знаходяться цілком у чужому розпорядженні. Таке новітнє відчуження постає ірраціональним, бо визначається не об'єктивними вимогами ринку, а безпосередньо самими людьми, які утілюють рух і орієнтири сучасного суспільства.

Якщо декларується суб'єктивована складова визначення понять «класу», «вартості», «виробництва» тощо, то, за умов суспільної симуляції, суспільний поділ буде представлятися в статусі «культурного знаку» (Ж. Бодрійяр), який з боку власників інтелектуального багатства виявиться в тенденції відтворювати себе в якості аристократичного класу з природним правом спадкоємності. Про це засвідчує і той факт, що сьогодні дві третини студентів провідних університетів являються дітьми батьків, дохід яких перевищує 100 тис. долл., а в 1980 році ця частка не перевищувала однієї чверті. Про кристалізацію соціальної ієрархії свідчить і обмежений характер соціальної мобільності. Нижчий клас виявляється в пастці бідності: так, в 1990-і роки в США у нижчій групі за прибутками залишалось 54 % тих, хто перебував в ній і в 1960-і роки; у верхні 20 % перемістився лише 1 % з них [7, с. 202]. З боку „невласників” – відтворення соціального конфлікту буде підноситися в расистській альтернативі расизму, „що мітить в пролетаріат”, як писав про це явище Е. Балібар [8, с. 238]. За класовим расизмом зберігається подвійний статус населення, що експлуатується, й населення політично небезпечного, та процедура расового клеймування (серед ознак якої матеріальна і духовна убогість, схильність до злочину, уродженість до пороку (алкоголізм, наркоманія), фізичні й моральні недоліки тощо). Тих, хто не володіє інформаційною грамотністю й не є учасником технологічних виробництв, хто віддалений від головного соціального потоку, вже сьогодні називають відсталими, ущербними, людьми другого сорту, „повільними”, соціально виключеними.

Виразним прикладом класового расизму виступає ставлення до андеркласу. Його породження напряму пов'язують із соціальними і історичними похідними глобалізації. До нього не належать просто бідні шари, паупери, чи люмпен-пролетаріат, групи, що мають найнижчі статусні позиції – представники андеркласу, за обмеженими матеріальними, культурними, соціальними ресурсами, взагалі виключені з мінімально прийняттого образу життя в суспільстві. Андерклас, як зауважує російський історик А.Ш. Жвиташвілі, слід розуміти крізь відсутність у його представників статусу громадянства, а так позбавлення доступу до всіх конституційно гарантованих прав людини [9, с. 108]. Передусім їх склад становлять сім'ї

іммігрантів. Відмічений печаткою низхідної соціальної мобільності, соціальною дезінтеграцією і психологічною депривацією, цей маргіналізований продукт «постекономічних» відносин, на думку вчених, здебільшого пов'язаний з кримінальним світом: неінституалізована діяльність представників даної групи часто зближується з тіньовою економікою, злочинним бізнесом, політичним екстремізмом в границях мережної форми «постіндустріальної» соціальної активності в країнах Заходу. Отже, андерклас не є по суті економічним, скільки означеним культурно-символічним змістом поняттям. Тому, на погляд Жвитіашвілі, інкорпорація андеркласу західним капіталізмом неможлива, бо андерклас відображає негативну дихотимізацію сучасного світу, відмічену сьогодні й культурно-цивілізаційним розломом, а так постає «чистою» ворожою силою щодо нього.

Отже, новітні технологічні реалії й актуалізують культурну основу світу, сприяють емансипації здібностей людини, проте їхнім зворотнім впливом виявляється деградація та інституалізація бідності і соціального виключення людей в результаті виштовхування їх із суспільного виробництва, запускання „неофеодального” соціального алгоритму та культурної деструкції. Про цей внутрішній розкол сучасної цивілізації говорить В. Іноземцев, відмічаючи наступний парадокс: „Не визначаючи збагачення як свою мету, новий вищий клас одержує від своєї діяльності саме цей результат. У той же час люди, які не володіють ані здібностями, необхідними в високотехнологічних виробництвах, ані освітою, що дозволяє розвивати такі здібності, намагаються вирішувати задачі матеріального виживання, обмежені цілком матеріалістичними цілями. Однак сьогодні їх доходи не тільки не підвищуються, але знижуються в міру господарського прогресу. Отже, перші одержують від своєї діяльності результат, до якого не прагнуть, а інші не можуть досягти матеріального благополуччя, яке ставлять за мету” [3, с. 85]. Характерною рисою поступу поляризації є факт теперішнього збідніння і так званого середнього класу, за чий рахунок сьогодні зростають доходи „класу інтелектуалів”. На практиці це поняття, вважають економісти, відповідає скоріше стану розуму, постає скоріше самоідентифікацією, аніж соціальним статусом. У США з 1990 по 1995 роки доля 60 % цієї групи в національному доході знизилася майже на п'ять відсотків і склала 47,6 %, а найнижча границя цієї групи опустилася до рівня офіційно визначеної бідності. Вони здебільшого, як фіксують соціологи, стають рабами сімейного бюджету, й їх доходи ледве перевищують витрати.

Про самодостатність постіндустріального ядра і його існування в якості замкненої соціальної структури, окрім іншого, засвідчує характер і спрямованість міграційних потоків. Міграційні потоки (з економічної причини) з розвинутих країн, як відзначають спеціалісти, становлять невеликий відсоток й практично вичерпують свою необхідність. Навпаки, міграційні потоки в розвинуті (передусім, європейські) країни іноді дорівнюють по кількості загальному відсотку безробітних цих країн (10-11%).

Характерним є той факт, що попри об'єктивні чинники безробіття, воно на ринку праці, зокрема, в європейських країнах, зумовлюється суб'єктивними причинами – існуванням непрестижних вакансій й небажанням місцевих жителів ними користуватися. Як безробітні, вони в такому випадку надають переваги отриманню соціальної допомоги. Чи не є це свідченням завищених вимог до себе або уявлень про належний характер праці і чи не виступає їхня незгода працювати у непривабливих секторах економіки, в тому числі наслідком соціального розчарування, руйнації їх надій щодо особистісної самореалізації? Так, в європейських країнах спостерігається складне відношення до іммігрантів – вони потрібні Європі як необхідна робоча сила для відтворення працездатності населення, а з іншого боку – це дешева робоча сила, що становить жорстку конкуренцію на місцевому ринку праці. А більш того, іммігранти, як зазначалося вище, слабо інкорпуються в соціально-культурне життя «метрополії». І тому наростає напруга ще й на релігійному, етнічному та расовому ґрунті. Свідченням такої можуть служити ріст популярності партій націоналістичного спрямування, в тому числі проявів ксенофобії та расизму (Франція), антисемітські рухи (Германія) тощо.

Вивчаючи молоде обличчя безробіття, польські соціологи визначили соціальний портрет маргіналізованої молоді людини (у віці від 19 до 26 років з ста поляків 27 взагалі ледарюють): це, в основному, юнаки та дівчата з бідних міських або сільських родин; вони не дуже-то прагнуть знайти роботу; лежачи на дивані, вони просто проглядають газети з оголошеннями про найом, але шукають, де б було вигідніше; не мають бажання переїжджати в інші райони країни, пристосовуватися до нового житла, надриватися на роботі; їхніми рисами є пасивність, аполітичність, готовність обмежитися у витратах прожитковим мінімумом і випадковим заробітком; вони цілком задоволені своїм становищем і досить цінують цей, нехай і збитковий, але все ж таки комфорт. Підрив трудової етики, мінімальне устремління до самореалізації в праці, як і загалом, утилітарна прагматизація свідомості стали загальним явищем на східноєвропейському просторі, що й виявило європейське порівняльне дослідження (1999 р.), зокрема стосовно Польщі [10, с. 140, 151, 164].

Отже, соціальна, культурна, структурна маргіналізація стає прямим наслідком глобалізаційної трансформації. Текуча сучасність, як її називає З. Бауман, не просто сприяє процесові індивідуалізації життя, але за негативної соціалізації до нових соціокультурних умов, містить соціально-деструктивний потенціал. Тож особливість суспільних трансформацій східноєвропейського регіону, на які, окрім світових, накладається ще й внутрішній культурно-історичний перехід від системи соціалізму до капіталізму, переживається в явищах соціальної деморалізації, відчуження, аномії та девіантності.

Така ситуація наочно демонструється практикою життя в самій Україні. Невизначеність ситуації на

ринку праці, державна незахищеність змушує людей вдаватися до самостійного пошуку нових джерел доходу для своїх сімей, таким чином включаються архаїчні механізми самоорганізації та неформальних практик. До таких способів серед інших можна віднести сферу тіньової економіки, яка сьогодні реально підтримує населення і зменшує соціальну напруженість у суспільстві. Спостерігається, що доходи населення й його реальні витрати не збігаються у значної частини населення. Так, за даними дослідження „Україна 1996 р.” споживацькі витрати сімей майже вдвічі перевищували задекларовані доходи, що засвідчує їх тіньову складову. В свідомості відбувається зріст терпимості до тіньових, незаконних, морально осуджених практик, тобто її криміналізація. Масово демонструється не державницька, а лукава стосовно держави поведінка, послаблення відповідальності, морального обов'язку перед державою, законом поведінка.

Іншим механізмом соціальної самоорганізації для українців стала трудова міграція за межі країни. Сучасне переміщення в соціогеографічному просторі відзначається дією двох тенденцій – внутрішньої, яка має ряд ознак, що свідчать про архаїзацію комунікаційної сфери, та зовнішньої – свідчить про включення країни в нові глобалізаційні процеси, сприяння набуттю нового технологічного й комунікативного досвіду (мережа Інтернет, мобільний зв'язок, світова міграція тощо). З погляду аналізу різного виду просторової мобільності (постійної й тимчасової, легальної і нелегальної, чоловічої та жіночої, відтік „мізків”, нерівні шлюбні, торгівля людьми і маятникова трудова міграція) зазначається, що вона є глобальною як явище, проте в нашій країні вона носить асиметричний характер: її вектор передусім спрямований назовні, а отже за даних конкретних умов, як робить висновок знайомий український соціолог М. Шульга, „означає не просто переміщення, а процес обезлюднення країни [11, с. 145]”. В цілому, за межі України (у далеке і ближнє зарубіжжя) має намір виїхати кожен п'ятий опитаний і ще кожний п'ятий збирається від'їздити зі свого населеного пункту, але остаточно не вибрав місце виїзду. Переважно мають намір виїхати з країни молоді й найбільш освічені люди. Головною причиною зовнішньої міграції стає надія на підвищення соціального статусу, поліпшення матеріального добробуту. Більшість тих, хто повертається, помітно поліпшує своє матеріальне становище. Хоча за кордоном, як правило, зайняті на непрестижних видах роботи, важких, брудних, небезпечних, або таких, що не потребують кваліфікації. Разом з тим, мігранти переносять набутий досвід, сприйняття іншого життя і культури, ринкові орієнтації, в якому світі вони живуть (вже не затишно, не комфортно вдома, проте інша країна – чужа для них: чужі для тієї країни, чужі і в своїй), тож живуть на перетині двох просторів. Їх свідомість не укорінена, прагматична, ситуативна (адаптаційна, гнучка), утопічна – із завищеними потребами (вони скоріше ознайомляться з технічними західними досягненнями), живуть подорожніми намірами. Їх

подвійна свідомість виявляється страждуючою.

Загалом українська соціокультурна ситуація, за думкою українського соціолога В. Степаненко, [11, с. 172] характеризується „напівконтрактним” суспільним устроєм (т.зв. „неконтрактні” відносини, які не ґрунтуються на формально-юридичній основі), в якому велику роль відіграють неформальні, клієнтурні відносини типу „патрон-клієнт”. Вакуум довіри та авторитетності влади за відсутності солідарності та самодисципліни, отже заповнюється напівкримінальними „родинними утвореннями”, такими, як кланові угруповання, кумівство, фаворитизм, структури мафіозного типу, і вірою людей у „сильних керівників, що можуть зробити для нашої країни більше, ніж всі закони та політичні дискусії” (47,3 % у 2003 р. проти 22,7 %, які щодо цієї думки незгодні) – така практика супроводжується відхиленням населення від сфери публічної активності, замкненістю у приватному вузькому колі, апатією та взаємною підозрлістю. Невизначеність свого економічного становища (а поза всілякою діяльністю у 2009 р. знаходилось 48,8 % громадян) породжує невизначеність у політичних уподобаннях. Майже у 46 % респондентів відсутня більш-менш визначена ідеологічна орієнтація, що засвідчує про політичну пасивність більшості громадян (чітко визначилися з усієї сукупності опитаних 36,3%, серед яких 25,7% прихильники капіталізму). Така обмежена громадська діяльність вможливорює появу спонтанних, ситуативних її проявів.

Флексибельність, або гнучкість сучасного працівника, є відповіддю з одного боку на зміну в організації праці, на широку варіативність використання компетенцій робітників, пластичності в організаціях робочого часу та політики зайнятості, з іншого – вона постає ідеологією вільного ринку, для якого неформальність і нестабільність є природними засадами його існування. Так само і в житті людини неформальна динаміка відбивається подвійним чином. На думку французької дослідниці К. Клеман, така динаміка допомагає людині пристосуватися до нестабільних умов, зменшує її уразливість, захищає достоїнство, надає самоутвердження. Проте, одночасно з тим, відбувається й посилення дестабілізації її життєвих умов та самої підлеглих людини. Флексибельність за відсутності соціального, культурного тощо капіталу віднімає й мінімальну свободу людини, можливість нею якимось-чином управляти своїм життям, а так означає «укріплення нової капіталістичної системи» [12, с. 66, 71].

Висновки

Можна, вслід за І. Валерстайном, по соціальних похідних сучасного руху капіталістичної світо-економіки заключити про її наближення до свого теоретичного ідеалу – будь-що в ній вже перетворилося на товар. Разом із цим покладається обмеження можливої норми накопичення. Подальше укривання рівня соціально-економічної нерівності й підтримання її владою в час щільної комунікації та всесвітньої обізнаності про політику стає все менш можливим: серед людей чимдужче зростають вимоги

щодо більшої рівності в розподіленні соціальних витрат та стабільності доходів й, через бюджетну кризу держави, застерігає Валерстайн, на суспільство очікує «масова боротьба, яка прийме форми громадянської війни, і глобальної, і в окремих державах» [13, с. 341]. Хаос соціальної дезорганізації, у супроводженні з напругою у почутті беззахисності у системі, підказує про кінець її існування в колишній формі.

Але який можливий вихід? Складність ситуації підвищується втратою суспільною свідомістю суспільно значимих цілей. Це підтверджує З. Бауман, вказуючи на відсутність на порядку дня задач по побудові «нового й кращого порядку», так само як і щезненням суспільних сил, що «спроможні підтримувати питання порядку і системи на політичній повістці дня». Всеохоплюючий процес індивідуалізації (як і марганалізації, внаслідок втрати соціокультурної ідентичності людиною) в добу сучасної текучості надав, з одного боку, безпрецедентної свободи шукати і обирати себе, свій образ життя і модель щастя та нести за це власну відповідальність. Зворотню стороною такої несубстанційної свободи виявляється розгубленість і безпомічність людини перед можливістю наодинці управляти соціальними умовами життя. Ця головна суперечність тим більше загострюється, що в найближчі десятиліття дихотимізація суспільного життя, як наслідок розширення подальшої експансії капіталістичної світо-економіки, буде й надалі зростати, а отже руйнівним чином впливати на більшість населення світу. І хоча всі будуть діяти переважно всліпу, але, згідно з Валерстайном, люди таки «приречені на те, щоби діяти». І діяти відповідно їх соціальним потребам, отже, діяти в напрямку блага більшості. А останнє передбачає побудову дійсно демократичної, егалітаристської історичної системи. Тож така ідея визначає мету, а навколо неї повинна сконцентруватися відповідна

воля і дія, бо історична дезорієнтація, як і «сліпе» підтримання сучасного status quo, знищує саму історію і не лише символічно.

Список літератури

1. *Бжезинский Зб.* Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство / Збигнев Бжезинский; [Пер. с англ. Е.А. Нарочницкая, Ю.Н. Кобяков]. – М.: Междунар. отношения, 2004. – 288 с.
2. *Тоффлер Э.* Метаморфозы власти / Элвин Тоффлер; [пер. с англ.]. – М.: ООО "Издательство АСТ": ЗАО НПП "Ермак", 2003. – 669 с. – (Philosophy).
3. *Иноземцев В.Л.* Расколота цивилизация. Наличествующие предпосылки и возможные последствия постэкономической революции / Владислав Леонидович Иноземцев. – М.: «Academia» – «Наука», 1999. – 724 с.
4. *Широков Г.К.* Реалии постиндустриального мира / Г.К. Широков. // Вестник Российского Гуманитарного научного фонда. – 2002. – № 1. – С. 236–241.
5. *Бауман З.* Индивидуализированное общество / Зигмунт Бауман. – М.: Логос, 2002. – 326 с. – (Центр исследований постиндустриального общества; Журнал "Свободная мысль").
6. *Бодрийяр Ж.* Символический обмен и смерть / Жан Бодрийяр. – М.: Добросвет, 2000. – 387 с.
7. *Хаттон У.* Мир, в котором мы живем / Уилл Хаттон; [пер с англ. под ред. В.Л. Иноземцева]. – М.: Ладомир, 2004. – 556 с.
8. *Балибар Э.* Раса, нация класс. Двусмысленные идентичности / Этьен Балибар, Иммануэль Валлерстайн. – М.: Логос-Альтера, Esse Home, 2003. – 272 с.
9. *Жвиташвили А.Ш.* Андеркласс на Западе: дискуссии и реальность / А.Ш. Жвиташвили // Общественные науки и современность. – 2008. – № 3. – С. 102–110.
10. *Savicka A.* Economic performance and work ethic: the comparison of European countries / A. Savicka // The European value system. W-w. 1999.
11. *Українське суспільство – 2003.* Соціологічний моніторинг / [за ред. д.е.н. В. Ворони, д.с.н. М. Шульги]. – К.: Інститут соціології НАН України, 2003. – 684 с.
12. *Клеман К.* Неформальные практики российских рабочих / Карин Клеман // Социологические исследования. – 2003. – № 5. – С. 62–72.
13. *Валлерстайн И.* Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / Иммануил Валлерстайн; [пер. с англ. П.М. Кудюкина; Под ред. Б.Ю. Кагарлицкого]. – СПб.: Университетская книга, 2001. – 416 с.

Т.Г. Шорина

ПРОТИВОРЕЧИЯ ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОГО МИРА: СОЦИАЛЬНЫЕ И СУБЪЕКТИВНЫЕ ИЗМЕРЕНИЯ

В статье выясняются материальные и социально-структурные параметры динамики общества постиндустриальной эпохи, изучаются его основные социальные противоречия, а также модификации в субъективной сфере.

T. Shorina

THE CONTRADICTIONS OF THE POSTINDUSTRIAL WORLD: SOCIAL AND SUBJECTIVE MEASUREMENTS

The article clarifies the material and socio-structural parameters of the dynamics of society post-industrial era, studies its main social contradictions, as well as modifications to the subjective sphere.